

INFORMATIE VOOR GIDSEN VAN TOUROPERATORS OVER DE GROTE KERK IN MONNICKENDAM

DE HISTORIE VAN DE GROTE OF SINT NICOLAASKERK

In Monnickendam bevond zich wellicht al in de 13de eeuw een bescheiden kerkje. Voor de snelgroeiende bevolking van Monnickendam werd dit kerkje al gauw te klein en **eind 14de eeuw begon de bouw van de Grote Kerk.**

De bouw van de Grote Kerk

Voor de bouw van de nieuwe –in eerste instantie katholieke– St. Nicolaaskerk koos men een plaats aan de rand van de stad, waar ruimte genoeg was en die vooral veilig was voor de stadsbranden. St. Nicolaas is de patroonheilige van de schippers en zeelui. **De bouw van de Grote Kerk heeft ten minste 250 jaar geduurd, globaal verdeeld over zes fasen.** Steeds 50 jaar verder kwam een volgend deel van de kerk gereed, met als laatste de zuidwesthoek in 1644. Daarmee was de kerk **70 meter lang, 33 meter breed en 20 meter hoog.**

De Grote Kerk is een **driehallenkerk**. Heel bijzonder aan de kerk is **de consequent gotische bouwstijl**. Een uitzondering op de gotische bouwstijl werd de –in 1626 gebouwde– renaissance kosterij.

De kerktoren

De bouw van de toren voltrok zich in drie fasen. **Het onderste (sacrale) deel was rond 1520** gereed. Door de tussenkomst van de reformatie (1572), waardoor de kerk protestants werd, werd de bovenkant (loosdeel en de spits) meer sober gebouwd. Dat is ook de reden waarom **de beelden van de 12 apostelen en St. Nicolaas nooit hun plaats op de consoles hebben kunnen innemen.** **De spits kwam er in 1641 op te staan, waarmee de toren een hoogte bereikte van 55 meter.** Aanvankelijk zijn zowel kerk als toren eigendom van de stad Monnickendam. Na de Franse invasie in 1795 kwam er scheiding van kerk en staat. De Gereformeerde Gemeente verwierf de Grote Kerk, maar de toren bleef eigendom van de stad Monnickendam. Het stadsbestuur gebruikte de toren als uitkijkpost, maar ook voor bijvoorbeeld landmetingen, militaire waarnemingen en de telegraaf.

De reformatie

Monnickendam bleef vernielingen door de beeldenstorm in 1566 bespaard. De stad ging op 24 juni 1572 'over' naar de kant van Willem van Oranje. Voor de katholieken had de ommekeer grote gevolgen. Zij verloren onder meer hun Sint Nicolaaskerk aan de protestanten, die deze inrichtten tot een gereformeerde kerk. **De altaren en de beelden werden eruit gehaald en de preekstoel kwam in het midden van de kerk te staan.** De openlijke uitoefening van het rooms-katholieke geloof werd verboden.

De grote restauratie 1959-1969

Hoewel de toren en de kerk in de loop der tijden vele malen meer of minder zijn gerestaureerd, is **de kerk tussen 1959 en 1969 echt grondig aangepakt.** Voor een nieuwe fundering werden 196 betonnen drukpalen van 18 meter lengte aan weerszijden van de muren en pilaren aangebracht. De glas-in-loodramen werden weer gerestaureerd. De houten kapconstructie werd vernieuwd. De vloer van de kerk werd ruim een halve meter afgegraven. De opgegraven botten kregen tijdelijk een plaats nabij de sacristie. Nadat ze eerst waren herbegraven kreeg de zerkenvloer weer zijn huidige hoogte. De dakruiter en de sacristie werden weer herbouwd. Er kwam een luchtverwarmingsinstallatie in de vloer. Het orgel werd gerestaureerd en de orgelkas geschilderd.

De restauratie van 2005-2011

Vanaf 2005 is begonnen met de renovatie van de buitenkant van de kerk (daken, goten, ramen en muren, voeg- en metselwerk). Daarna kwam de binnenzijde aan de beurt. Veel vrijwilligers hebben meegeholpen. In deze fase ging het om het verwijderen van het bestaande stucwerk en vervolgens weer aanbrengen van een speciale stuclaag. Daarnaast werd de vloer hersteld. Tegelijkertijd met de restauratie moesten aanvullende werkzaamheden worden uitgevoerd om het gebouw geschikt te maken voor het organiseren van grotere bijeenkomsten. Aanpassingen zijn o.a. uitbreiding van de toiletgroep, vloerverwarming, renovatie van de verlichtingsinstallatie, vervanging van de beeld- en geluidinstallatie, aankleding van de expositieruimte rondom het koor en het onderhoud van de kroonluchters. Op zondag 11 oktober 2009 kon de eerste kerkdienst er weer plaatsvinden. In mei 2011 werd de restauratie feestelijk afgerond en de kerk heropend door de Commissaris van de Koningin, de heer Remkes.

De Grote Kerk anno nu

Een kerk werd vroeger niet alleen gebouwd om te bidden: hij was en is ook nu een publieke plaats. In de voor-reformatorische tijd was een parochiekerk nooit gesloten. Het was een plaats van samenkomst voor jong en oud. Tijdens de watersnoden van 1825 en 1916 was de kerk een toevluchtsoord voor koeien en paarden. Kinderen speelden er bij slecht weer, sociale contacten werden er gelegd en er werd zelfs handel gedreven. Hij was het decor van het alledaagse leven. De tijden zijn echter veranderd. De Grote Kerk is er nu voor de tweewekelijkse drukbezochte erediensten van de Protestantse Gemeente te Monnickendam. De sociale contacten zijn er met o.a. de uitvoering van de Johannes Passion, de vele concerten, de tentoonstellingen, rouwdiensten, het uitzwaaien van Sinterklaas en vele andere sociale en bestuurlijke bijeenkomsten.

De Protestantse Gemeente, eigenares van de Grote Kerk, wil haar kerkgebouw zo veel als mogelijk is dienst stellen van de inwoners van Monnickendam en wijde omgeving. De Grote Kerk staat midden in de gemeenschap, letterlijk en figuurlijk, en dat moet ook zo blijven. De Grote Kerk wil niet alleen het huis van God zijn, maar ook van alle mensen uit Monnickendam en omgeving. Daarvoor is, door de voortdurende zorg om zijn onderhoud, veel geld nodig.

BEZIENSWAARDIGHEDEN IN DE GROTE KERK

De historische Grote of Sint Nicolaaskerk van Monnickendam herbergt tal van bezienswaardigheden. De meest interessante bezienswaardigheden treft u hieronder. Uiteraard kunt u tijdens een bezoek aan de Grote Kerk meer zien en horen over de lange geschiedenis van de kerk.

1. Tijdlijn

Links naast de oostelijke ingang van de kerk staat een fraai vormgegeven tijdlijn, waarop internationale gebeurtenissen worden getoond die vanaf de bouw van de Grote Kerk plaatsvonden.

2. Plafond

De drie hallen van de Grote Kerk hebben elk een tongewelf van eikenhout. Daaraan tellen we in totaal 38 rozetten. 33 met een bloempatroon, drie met het Andreaskruis, één met de afbeelding van de apostel Andreas en één met die van Sint Nicolaas. Pas in 1639 werden deze 'paapse' decoraties door overschildering aan het oog van de protestantse kerkbezoekers onttrokken. Tijdens de grote restauratie zijn de rozetten gelukkig weer tevoorschijn gekomen. Vroeger waren de gewelven overigens wit geschilderd.

In de kerk hangen 12 messing kroonluchters, zowel enkel als dubbel. De eerste hingen er al in 1612, uiteraard met kaarsen. In 1857 kwam er gasverlichting in de kerk en werden de kronen omgebouwd voor gasverlichting. In 1929 werd het gaslicht vervangen door elektrisch licht en kregen de kroonluchters weer hun kaarsen.

3. Grafstenen

We mogen aannemen dat vanaf 1412 al in de kerk werd begraven. De Grote Kerk was de algemene begraafplaats voor alle religies, behalve de joodse. Hoewel er ook andere aantallen de ronde doen, gaan we er vanuit dat in die ruim 400 jaar circa 30.000 doden in de kerk zijn begraven. Gemiddeld overleden er in Monnickendam 150 mensen per jaar. De helft daarvan kon zich een begrafenis in de kerk veroorloven, de andere 75 doden werden op het kerkhof –zonder stenen– buiten de kerk begraven. Uiteraard hebben al de begrafenis in de kerk de meest uiteenlopende grafstenen opgeleverd, waarvan de mooiste natuurlijk in het koor te vinden zijn. In de rooms-katholieke periode was dat het dichtst bij het altaar en bij God. Het begraven in de kerk heeft ons ook de uitdrukking

'rijke stinkerd' opgeleverd; de stank van de geopende graven moet ondraaglijk zijn geweest. Sinds de grote restauratie van de kerk in de jaren 1959-1969 telt de kerkvloer 1299 gereconstrueerde graven.

We komen grafstenen tegen met jaartallen, huis- of handmerken, wapens, teksten en gereedschap. Een huismerk kan men zien als een geslachtswapen, dat van vader op zoon overging. Een wel zeer bijzondere steen is die met de letters "DGZHIGEWEEST-DIBSWDDLEEST", hetgeen staat voor 'die gij zijt heb ik geweest, die ik ben sal worden die dit leest'. U vindt hem achter de burgemeestersbank, in de noordbeuk.

Bijna alle wapens op de grafstenen zijn in de tijd van Napoleon

(Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap) vernield.

Beroemde Monnickendamse zeehelden die in de kerk begraven zijn:

- **Cornelis Dirckszoon**, burgemeester van Monnickendam en bevelhebber van de Noord-Hollandse vloot tijdens de slag op de Zuiderzee in 1573, waarbij hij met zijn Geuzenvloot de Spanjaarden overwon. Zijn grafsteen treft u aan bij het westelijk toegangsportaal.
- Kapitein **Jan Mauw** diende op één van de schepen van Michiel de Ruyter en sneuvelde in 1672 tijdens de derde Engels-Nederlandse oorlog in de slag bij Solebay. Zijn graf ligt voor de kansel.
- **Hermanus Reijntjes**, vice-admiraal, die sneuvelde in 1797 tijdens de zeeslag bij Kamperduin tussen de Bataafse en Engelse vloot. Zijn graf vindt u in het koor.

4. Wendelmoet Claesdochter

Aan de muur van de noordbeuk hangen een herinnerings-plaquette en een schilderij van Wendelmoet Claesdochter. Deze vrouw was de eerste martelares voor het protestantisme in de Noordelijke Nederlanden. Zij werd in Monnickendam geboren op 1 mei 1490 als dochter van een visserman, althans volgens Jan Mens, de schrijver van het boek 'De Witte Vrouw'. Door het vele handelsverkeer over de Zuiderzee kwam men in Monnickendam al snel in aanraking met de nieuwe leer van Luther en Zwingli. Deze laatste keurde onder andere de sacramenten af en zijn volgelingen werden dan ook 'sacramentisten' genoemd. Tot deze sekte voelde Wendelmoet zich aangetrokken en kwam daar ook vrijmoedig voor uit. In 1527 werd zij gearresteerd en ter dood gebracht op de brandstapel.

5. Jan Nieuwenhuijzen epitaaf

Het grafmonument van Jan Nieuwenhuijzen, een predikant van de Doopsgezinde Gemeente van Monnickendam, zit aan de westmuur van de noordbeuk. Jan Nieuwenhuijzen was de bedenker van 'de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen'. Het 'Nut' was een belangrijke sociale

instelling in die tijd, die op 16 november 1784 in Edam door zijn zoon Martinus werd opgericht. We kennen het nog altijd bestaande Nut o.a. van de Nutsspaarbank, de Nutskleuterschool en de Nutsbibliotheek. Jan Nieuwenhuijzen was predikant in Monnickendam van 12 mei 1771 tot zijn dood op 25 februari 1806.

6. Kerkbanken

Rond de pilaren staan zes herenbanken. De burgemeestersbank, die met de luifel, was in 1618 de eerste herenbank, in 1634 gevolgd door de banken van de vroedschap, de schout en de schepenen. Bij het koorhek staat een overdekte kerkvoogdenbank, ook wel de 'oliebollenkraam' genoemd. We mogen ons gelukkig prijzen dat de herenbanken er nu nog staan. Onder het motto 'égalité' (gelijkheid) besluit de Franse overheid op 10 juni 1795 dat de 'Eergestoelens' moeten worden afgebroken. Monnickendam protesteert echter diverse keren en er gebeurt niets. Uit veel andere kerken zijn de herenbanken wel verwijderd.

7. Preekstoel

De huidige preekstoel zou wel eens de derde preekstoel in de Grote Kerk kunnen zijn. In 1826 werd een nieuwe preekstoel gebouwd ter vervanging van de eerste, die waarschijnlijk nog van vóór de reformatie stamde. In 1909 biedt de familie Korthals Altes uit Heemstede de kerkenraad de huidige kansel aan. Hij is gebouwd in 1695 en komt uit een kerk in Winschoten.

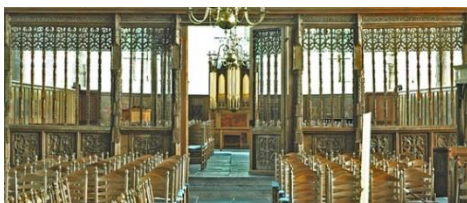

8. Doopvont

De doopvont is uit één stuk zandsteen, meet 96 cm. hoog en heeft een diameter van 99 cm. De kuip is achzijdig en gedecoreerd met ruitvormig traceerwerk en vlakken met harten en lelies. Op twee zijden van het vierkante voetstuk staat een mannen- en een vrouwenhoofd, op de andere twee vlakken prijkt een roos. De doopvont stamt mogelijk uit de 13de eeuw en zou al in het eerste kerkje in Monnickendam gestaan kunnen hebben. In de 19de eeuw heeft het Rijksmuseum tevergeefs diverse malen geprobeerd de vont te verwerven. De vont is vele jaren gebruikt voor het bereiden van kalkspecie en als bewaarplaats van dove kolen voor de stoven tijdens de dienst in de kerk. De doopvont wordt nu tijdens doopdiensten weer gebruikt waarvoor hij oorspronkelijk is bestemd.

9. Koor en koorbeschoot

Het koor in de Grote Kerk zal uit de tweede bouwfase van 1450 zijn, evenals het daar omheen gebouwde koorbeschoot. Het koor was in de katholieke tijd een door het koorhek afgescheiden ruimte waarin alleen de priesters en de misdienaars kwamen. De ruimte rondom het koor werd o.a. gebruikt voor het houden van processies. Het altaar stond waar nu het kistorgel staat. Na 1572 werd het koor als representatieve ruimte door het stadsbestuur gebruikt. Begraven werd er altijd al in het koor, want in 1611 werd de vloer opgehoogd.

Een belangrijke gebeurtenis in het koor was de jaarlijkse burgemeestersverkiezing. Een stad had 4 burgemeesters. Elk jaar werden er drie nieuwe gekozen en één van de vier regerende burgemeesters werd benoemd tot president-burgemeester.

Sinds 1951 vindt in het koor de viering van het Avondmaal plaats, waaraan gemiddeld zo'n 150 gemeenteleden deelnemen.

Op de panelen van het koorbeschoot tellen we 49 wapens en afbeeldingen van Koning David en van de profeet Jeremia. Gezien de beschadigingen nemen we aan dat de twee laatste vóór de reformatie zijn aangebracht. Wat de 49 wapens betreft tasten we nog steeds in het duister. Mogelijk zijn ze in de jaren na de reformatie aangebracht als compensatie voor alle uit de kerk verwijderde katholieke 'opsmuk'. Onverklaarbaar zijn ook de vijf beschilderde panelen aan de buitenkant van het koorbeschoot.

10. Koorhek

Het bijna tien meter brede eikenhouten koorhek is een van de pronkstukken van de Grote Kerk. In zijn eerste opzet stamt het uit de vijftiende eeuw. De zes hoofdstijlen met de laatgotische consoles en baldakijns zullen rond 1530 zijn geplaatst, samen met de heiligenbeelden. De balusters, het maaswerk en de paneelvullingen zijn uit de jaren 1562-1563, afgaande op de in de balusters uitgesneden jaartallen. De panelen zijn alle gevuld met een kandelaber, geflankeerd door gestileerde draken. Op de balusters treffen we allerlei snijwerk aan zoals acanthusbladeren, wapenschilden, profielkopjes, leeuwenmaskers, meisjeskopjes, zwanen, duiveltjes en rozetten. De deuren, met het voor de Noordelijke Nederlanden zeldzame snijwerk, stammen uit 1786.

11. Griffioenen

In de kerk ziet u, o.a. in het deurtje van de dooptuin en in het koorhek, griffioenen afgebeeld. Zij staan ook in het wapen van Monnickendam. Een griffioen is een mythologisch dier met het bovenlijf van een adelaar, de oren van een paard en het onderlijf van een leeuw. Hij staat symbool voor het aardse en het goddelijke; Christus in twee gedaanten: als mens en als God.

12. Altaarsteen

In de zuidoosthoek achter het koor staat nog de altaarsteen uit de katholieke tijd. Na de reformatie werd deze steen uit minachting voor het katholieke geloof in de vloer bij de ingang van het oostelijke toegangsportaal gebruikt, zodat ieder eroverheen moest lopen. De sporen van de deur zijn nog goed te zien! Het gat aan de voorkant van de steen was bedoeld voor een relikwie.

13. Zwaluwnestorgel

Het huidige zwaluwnestorgel is gebouwd tussen 1778 en 1780. De orgelbouwers Gerstenhauer en Richter maakten het bestaande orgel twee maal zo groot. Het orgel is nu een mix van late gotiek, renaissance en barok. Dit tweeklaviersorgel telt 36 registers en 1914 pijpen, variërend in lengte van 5 cm. tot meer dan 5 meter. Een klein aantal daarvan komt nog uit een eerdere orgel uit 1530, net als de fraai opengewerkte onderkant van de orgelkas, waarin de organist zit. Vanwege zijn plaats aan de muur van de toren wordt het ook wel een 'zwaluwnestorgel' genoemd.

14. Kistorgel

Op de plaats waar vroeger het altaar heeft gestaan, staat sinds 2000 een kistorgel. Het werd omstreeks 1828 gebouwd door James Bruce. Het orgel is door de eigenaren, de heer en mevrouw Verloop, in de huidige staat gebracht.

15. Gebrandschilderde ramen

De twee gebrandschilderde ramen in de noordbeuk van de Grote Kerk stammen uit de 20/21ste eeuw. In 1947 is een raam aangebracht ter nagedachtenis aan de Tweede Wereldoorlog. In 1962 kwam bouwvakker Johannes Cornelis Vlak om het leven tijdens de grote restauratie. Zijn zoon liet in 2005 een gedenkraam maken.

16. Predikantenbord

Het predikantenbord hangt aan de westmuur van de zuidbeuk en vermeldt alle predikanten vanaf de reformatie. Het is gemaakt in 1853. Het vorige is van 1810 en hangt in de consistoriekamer. Vermeldenswaardige en nationaal bekende predikanten waren Samuël Bartholdi (1599-1640), voor hem werd het nu zo genoemde Waterlandhuis gebouwd, en Petrus Nahuys (1722-1742), een telg uit een bekende Monnickendamse familie.

17. Geloofsbelijdenisbord

Geschilderd in 1985.

18. Onze Vaderbord

Geborduurd in 1995

19. Rouwbord Petronella Nahuys

Het enige rouwbord in de Grote Kerk. Het bord is gemaakt in Lodewijk XV-stijl. Zij was een kleindochter van Petrus Nahuys, predikant in Monnickendam van 1722 tot 1742.